

BORÓK ZSUZSA¹

A technikai újítások szerepe a magyar népmesékben

Bevezetés

A népmesék egyik jellegzetessége a szóbeli hagyományozódás. Ez egyben egy alkotó folyamat is, hiszen sokszor kiesik egy-egy rész a meséből, de ugyanúgy hozzá is tesznek a történetekhez. A magyar nyelvterület népmeséit kutatók az 1950-es években szembesültek azzal, hogy nemcsak hagyományos elemekkel bővülnek a mesék, hanem a mindennapi életben használt technikai újítások is szerepet kapnak bennük. Ezek a változatok általában nem kerültek be a gyerekeknek szánt meséskönyvekbe, hiszen a népmesékről kialakított képtől erősen eltérnek.² A néprajzi hitelességgel készült, gyűjtések anyagát közlő kötetekben viszont szerepelnek, a kutatók hol örvendező, hol elmarasztaló jegyzeteivel.

Tanulmányomban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogyan csapódtak le a falusi emberek életében és ezzel együtt népköltészetükben a kor technikai vívmányai.

A magyar népmese jellegzetességei

Mielőtt rátérnénk a mesékben előforduló technikai elemekre, röviden tekintsük át a magyar népmesék néhány jellegzetességét, melyek segíthetnek a jelenség értelmezésében. A magyar – és más népek – népmeséinek számos típusa van, ezek szerint lehet tündér-, legenda-, állat-, hazugságmese, stb. A szóban forgó mesék mindegyike a tündérmesék közül kerül ki, melyek alap gondolatmenete szerint a hősnek különböző próbatételeket kell kiállnia, hogy a végén elnyerje boldogságát.

Ezek a mesék a közhiedelemmel ellentétben elsősorban felnőtteknek szólnak, mesélési alkalmak is a felnőttek munkavégzéséhez kapcsolódnak. Leggyakrabban ugyanis közös munkák – kukoricafosztás, -morzsolás – közben, hosszú téli estéken hangzottak el. Közösségi műfajnak mondják, hiszen az egész közösség ismerte a mesét felépítő elemeket, és ahogy már említettem, alakításában is részt vett. Mégis, ennek ellenére mesélő egyéniség kellett ahhoz, hogy élvezetes, fordulatokkal teli történet kerekedjen az elemekből.

A műfaj közösséghez való szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy a kollektív és a mesélő egyéni vágyait egyaránt kifejezi: a szegény meggazdagodik, a legkisebb gyermek a többi megelőző érdemeit szerez, a rossz végül megkapja méltó büntetését, a jó pedig elnyeri jutalmát. Az előadó a hallgatósághoz alkalmazkodva mesél hosszabb-rövidebb történetet, megválogatja mennyi vaskos jelenet, kiszólás lehet benne.

¹ Országos Műszaki Múzeum, 117 Budapest, Budafoki út 13-15.

² Eddigi ismereteim szerint egyetlen gyermekeknek szánt mesekönyvben jelentek meg technikai újításokat tartalmazó mesék. Ami Lajos népmeséit Lázár Ervin dolgozta át, és *Az arany ifjítószó madár* címmel jelentette meg. A mesékhez Réber László készített szellemes illusztrációkat.

Mindemellett a mese reflektál a jelenre is. Bár hagyományos elemekből épül fel, újabbakkal egészül ki. Különösen igaz ez a cigánymesékre, melyekben a történet fűzése és az elemek használata is lazább. Az általam megvizsgált mese-gyűjtemények közül négyben találtam technikai vonatkozású momentumokat, ezekből három cigány mesemondótól származó volt. Az 1950-es években megjelenő újítások sokoldalúan mutatkoztak meg a mesékben: mint technikai vívmányok, új szereplők, illetve új helyszínek szerepeltek. Ezeket szertném közelebbről megvizsgálni.

A mesékben megjelenő újítások

Az újításokat vizsgálva megállapítható, hogy már korábban is jelen voltak, csak éppenséggel idővel a hagyományos történetekbe beépültek. Ilyennek vehetjük például a malmot, a fegyvereket. A legújabb kor vívmányait a mesékben általában a királyi családok, illetve a rendkívüli képességű hősök birtokolják, például az óriások és a tündérek. Az újításokat csoportosítva elsősorban a technikai elemekre hívnám fel a figyelmet, de kiegészítem a helyszínekkel, szereplőkkel, műveltségi elemekkel is, hiszen áttételesen ezek is a technika világához kapcsolódnak, az iparosodás, urbanizáció szereplőit, helyszíneit elevenítik meg. A régi és új elemek összehasonlításával és idézetekkel mutatom be, hogyan is illeszkedik a tárgyalt elem a mese hagyományos vonalvezetésébe.

Elektromosság, távközlés

Az elektromosság megjelenése a mesében nagyon izgalmas. Az eddigi ismereteink szerint a mesékben leginkább gyertyával világítottak. Ezekben a mesékben a király, illetve az idézett mesében az óriások kastélyának pincéjében már villanyvilágítás található. *„Elment le. Hát télleg, addig mind került att kereken, eccer riáakadatt a pinceajtóra. Bé kéne kandidáljak ada is, de att is ejisze sötét van. Há megpillantana a kapcsolót, hogy att is ejisze villany van. Abiza, gandalta, hogy ő hazzányúl ahhoz a... legyen ami lesz, ő hazzányúl a kapcsolóhoz. Megpattintja, s abiza égett a villany. Hej, áldatt Uristen! Nemcsak egy villany gyült meg, egy körte, hanem vígig az egissz. Att vót ejisze vaj két-háram kilométer hasszú. „³*

Néhány mesében a királyhoz folyamodó hős óriási vasbuzogányt kér, melyet a király magától értetődő természetességgel telefonon rendel meg, egyenesen a vasgyártól. *„Mingyár a király letelefonáltatott a gyárba, hogy csináljanak egy mázsa acélbul egy jó hosszú baltát...“⁴*

Használati tárgyak

Olyan használati tárgyak jelennek meg a kiválasztott mesékben, amelyek azelőtt nem tartoztak a népmesei világ hagyományos tárgyai közé. A mesékben szerepeltetésükkor a mesélő rendszerint magyarázza is, miért használják ezeket a szereplők. Érdeemes megfigyelni, hogy a magyarázat bemutatja a szóban forgó tárgy használatát és egyben indokolja is létjogosultságát.

„Sze én felmentem a kastélynak a felső emeletire, vettem a messzelátómat, ada hazatt élőmbé. Úgy níztelek, mint mást itt ni. “⁵

³ Szabó J. 1977: 369.

⁴ Erdész S. 1968/11.: 79.

⁵ Szabó J. 1977:196.

Hát a kisfiú, olyan hét-nyolc éves lehetett, a hollóhercegnek a janyával ott gumilabdával ott labdázta."⁶

Ipari termékek

Olyan anyagok és azokból készült tárgyak szerepelnek a mesékben, melyeket eddig nem használtak a mesékben, és leginkább az iparosodás fejlettebb formáihoz köthetők. „*A király péig kiadta, hogy ami mesterember van, mindenütt, ahol a lú elment, hát vasoszlopokkal állísák le a kerítését. Olyan erős drótot tegyenek rá, aki legalább ötven-hatvan évig eltart a kerítésen*”⁷

A szereplők petroléumot, benzint használnak, tetőfedéshez pedig eternitet. „*Afiu addig járt-kelt a szigeten, amig egy kis forrást talált. Mit látott? Azt, hogy a forrásban benzin van,*”⁸

Helyszínek, intézmények

A hagyományosan szerepeltett helyszínek mellett újabbak jelennek meg. Megfigyelhető, hogy a modernebb elemeket alkalmazó mesékben a hősök többet utaznak. Maga az utazás eddig is fontos momentum volt a hősök céljainak elérésében, de itt a városias helyszínek és intézmények megjelenésével kell szembesülnünk. Mesehőseink vendéglőbe, szállodába, cirkuszba, moziba, vasútállomásra látogatnak, a gyár termékeit és a mosoda szolgáltatásait veszik igénybe.

A külföldre látogatás nem egyszerűen idegen földre, sárkányok, tündérek országába utazást jelent, hanem megnevezett helyeket, mint például Varsó vagy éppen a sivatag.

Közlekedési eszközök

A közlekedési eszközök rohamos fejlődése mély nyomot hagyott a vidéki lakosság körében. Emiatt egyik leggyakoribb és leginkább meglepetéskeltető eleme a népmeséknek a motorizált eszközök megjelenítése. Tulajdonképpen minden lehetőséget megragadnak mesehőseink, utaznak autóval, taxival, hajóval, vonattal, sőt még repülővel is. „*Még eccer ezek a lavak annyit segítenek, hogy még eccer őket idehazzák a lakadalamba, s aztán akkor lejár ezeknek is a szógálatjak. Aztán hazamennek vanattal s hajóval, amivel lehet.*”⁹

„*Három éjjel és három nap repültek már, mert a cigány fiú nem tudta, hogy hová vigye a feleségét. Egyszer azonban elfogyott a benzin. Éppen a tenger fölött repültek.*”¹⁰

Vegyipari termékek

A vegyipar termékeit is használják mesehőseink, például a *finom szappant* és a *kölnvizet*. Továbbá megismerkedhetünk a műtrágya feltalálásának – mesei – eredetével. „*Kijött a kádbul, kölnivízzel lelocsolták, hogy jószagú legyen. Vittek neki egy szép ötözet ruhát, eztetpediglen vitték a mosodába...*”¹¹

⁶ Erdész S. 1968/11:83.

⁷ Erdész S. 1968/11:378.

⁸ Csenki S. 1942:38

⁹ Szabó J. 1977:217.

¹⁰ Csenki S. 1942: 38.

¹¹ Szabó J. 1977:255.

Orvoslás

A modern orvoslás eredményeit is felhasználják a népmesékben, így az *élő-haló víz* és a *forrasztófű* mellett gyógyításhoz alkalmazzák már az operációt és a vérátömlesztést is. „*Azt olvasta ki a levélből, hogy Varsó híres városában van egy nagy szanatórium, és aki ott önként jelentkezik operációra, tízezer frankot vagy tízezer márkát kap.*”¹²

Szereplők

Meséinkben felbukkannak a modern világ tisztviselői: rendőrök, miniszterek, sofőrök. A határokon vadállatok helyett határőrök állítják meg hősenket, a királynál házmester szolgál. „*Hát akka nem milicisták vótak, mint mást a varasokba, hanem vótak, magyarul úgy hittak biztas úr...*”¹³

Műveltség

A műveltségi elemek megjelenésének javarésze az írás, olvasás széleskörű elterjedésének köszönhető. Mesehőseink újságot, könyvet olvasnak, több nyelven beszélnek, felsőbb iskoláan tanulnak.

„*De az apámnak a hétországába nem tanáлом, hanem vótam a vendéglőbe mulatni és a vendéglőbe egy újság került a kezembe, akiből kinéztem azt, hogy a világon létezik Tündér Tercia, a világszép asszonya.*”¹⁴

Az újítások szerepe a mesékben

Az újítások, technikai elemek vizsgálata közben felmerül az a kérdés: vajon milyen szerepet töltenek be a mesékben. Azt tapasztaltam, hogy az egyik ok az, hogy a mesemondók rendszeresen törekedtek arra, hogy az érdeklődés felkeltése és a hatás fokozása miatt alkalmazzanak túlzásokat. így lehetséges, hogy az óriások pincéje 2-3 km hosszú.¹⁵ Szintén jellemző cél a mese illusztrálása, színesítése. így kapunk részletező leírást a vas-szobáról.¹⁶

Az előző két funkció, a hatás fokozása és a színesítés, régóta használt jellegzetességek a mesékben. Újabbak és a mesélés jelentőségének, alkalmainak hanyatlásával lehetnek összefüggésben az alábbiak. Úgy tűnik, mintha a mesélőnek igazolnia kellene a mesében előforduló csodás elemeket, szinte hitelesíti azokat. A király gazdagságát bizonyítja, hogy csillár ég a kastélyában, a cigány mesehős rátermettséget pedig, hogy tud repülőgépet vezetni.¹⁷ Az adott kor normáinak való megfelelés is megjelenik: a mesehősök újságot olvasnak,¹⁸ újfajta szórakozási alkalmakkal élnek, például mozibajárnak.¹⁹

¹¹ Csenki S. 1942:37.

¹² Szabó J. 1977: 183.

¹³ Erdész S. 1968/IL: 90.

¹⁴ Szabó J. 1977:369.

¹⁵ Nagy O. 1969:252

¹⁶ Csenki S. 1942:38.

¹⁷ Erdész S. 1968/IL: 90, 125.

¹⁸ Erdész S. 1968/11.: 95.

